

KURTULUŞ SAVAŞI KOMUTANLARI EKSENİNDE CUMHURİYET REJİMİ TARTIŞMALARI

Ercan YALÇIN*

Özet

Cumhuriyet, Osmanlı'dan miras kalan bir yapı üzerine inşa edilmiş bir rejim olarak doğdu. Eski algı ve duruşları yıkmak, yüzyıllardır toplumun benliğine işlemiş fikirleri söküp atmak kolay olmadı. Rejimin ne olduğu halka ve halkın nabzını tutan kişiliklere tam olarak anlatılmalı ve yapılması gereken her şey, onlar tarafından da içselleştirilmeliydi. Cumhuriyet rejimi bir takım çevreler tarafından tam olarak algılanmasına algılanmıştı, ancak öyle kişiler vardı ki onların Cumhuriyet rejimini algılayıp içselleştirmeleri işleri daha da kolaylaştıracaktı. Ancak düşünülen gerçeğe dönüşmedi. Yıllarca aynı dava uğruna savaşmış olan Paşalar, siyasal arenada aynı davanın savunucusu olmadılar. Ayrılık çanları her devrim sonrası gibi onlar için de çalacaktı. Buna rağmen devrimler tüm hızıyla gerçekleşme dinamizmini içinde barındırdı.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Rejim, Devrim, Paşalar.

ARGUMENTS OF THE REPUBLICAN REGIME IN THE AXIS OF COMMANDERS OF THE WAR OF INDEPENDENCE

Abstract

Republic was born as a regime which was constructed on a structure inherited from Ottoman. Breaking down old perceptions and attitudes and detaching which have located society's personality forages, were not easy. What exactly the regime must have told to public and the people who take the pulse of the public and what should be done must have been internalized by them. The regime of republic was comprehended by some circles but there were such circles that their perceiving and internalizing the republican regime would make things more easier. However, thought was not turned to reality. Pashas struggled with the same case for years were not defender of the case on the political arena. Division bells would ring for them as the post-revolution. Nevertheless with all the speed of reforms housed the dynamism of realization in.

Key Words: Republic, Regime, Revolution, Pashas.

* Tarih Uzmanı, (ercan_yalcin_55@hotmail.com).

Giriş

Cumhuriyet, Türkçeye Arapçadan girmiş bir sözcüktür. Arapçada bu kavram “*halk*”, “*büyük kalabalık*” anlamında kullanılır. Cumhuriyet kavramının tüm dünyaya yayılmasına kaynaklık eden Fransa’daki Fransızca karşılığı ise “*La Republique*”dir. İngilizce karşılığı olarak “*The Republic*” olarak kullanılan bu kavram Latince’de “*Res Publica*” kelimesinden türemiştir¹.

Cumhuriyet sözcüğünü ona yüklenmiş bir rejim arka planıyla ortaya koymak için ise dar ve geniş anlamda bu kavramı açmak yerinde olacaktır. Cumhuriyet rejimi dar anlamda ele alındığında Monarşi’nin karşıtı olarak tanımlanabilir. Monarşilerde devlet başkanlığı, babadan oğula veraset yoluyla sürüp gider. Cumhuriyet’te ise, Monarşi’nin karşıtı olarak, devlet başkanlığı herhangi bir veraset bağına dayanmadan her yurttaşın -doğal hakkı olarak- seçilebileceği bir rejim olarak görülür. Egemenliği, zümreye ya da kişiye ait olan bir güç olarak değil de, toplumun tümüne ait olan bir güç olarak ele alır. Başta devlet başkanı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarının seçim ilkesine göre kurulmuş olduğu; ayrıca bunların hiçbir şekilde veraset ilkesine dayanmadığı bir hükümet biçimi olarak kabul görür².

Cumhuriyet rejimini geniş anlamda ele aldığımızda ise, yukarıda saydığımız özellikler kısır kalır. Cumhuriyet’in geniş anlamdaki tanımında daha çok demokrasi hedef alınır. Cumhuriyet’in sadece Monarşi’nin karşıtı olarak tanımlanması, özü bağlamında Cumhuriyet rejimini etkisiz kılar. Demokrasiye dayanmayan Cumhuriyetler de, bu anlamda ele alındığında, Monarşilerde olduğu gibi despot bir yönetim aracı olarak varlık gösterebilir³. Dolayısıyla Monarşi’ye dayalı bir hükümet şeklinde Demokrasi’ye dönük çok daha fazla uygulamalar yer alacağı gibi; Cumhuriyet gibi bir rejimde -tam tersi olarak- otoriteye dayalı, Demokratik olmayan, insan hak ve özgürlüklerinin son derece kısıtlı olduğu bir hükümet var edilebilir. Doğal olarak; Demokrasi’ye dayanmayan bir Cumhuriyet rejiminin; ortaya çıkma amacına ters bir istikamette hükümet ettiği anlamına gelir.

Türk Devrimi’nin önderi sıfatıyla ortaya çıkan ve Monarşi’ye dair ne kadar kurum varsa her birini tek tek ortadan kaldıran Mustafa Kemal de; yukarıda dar ve geniş anlamıyla ele aldığımız Cumhuriyet rejimini, dar kalıpta değil, geniş kalıpta ele almış ve Cumhuriyet’ten ne anlaşılması gerektiğini *Medeni Bilgiler* adlı kitabıyla ortaya koymuştur. O, Cumhuriyet rejiminin tanımını yaparken; onu Demokrasi’den uzak bir rejim olarak görmemiş ve mihenk taşı olarak Demokrasi içerisinde ele almıştır. Onun gözünde Demokrasi ve Cumhuriyet öz itibarıyla birbirinin aynıdır. O Cumhuriyet’i:

“*Demokrasinin tam anlamıyla ülküsü, milletin bütünüünün aynı zamanda yöneten durumunda bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son iradesini, yalnız milletin ifade ve açığa vurmasını ister’. Ne yazık ki milletlerin nüfus çokluğu, fikri eğitim*

1 Ayrıntı için bkz: İsmet Giritli, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.56, C.XIX, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılı Özel Sayısı, Temmuz/2003, çşt. syf.

2 Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak, İsmail Ercan, *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, İkinci Sayfa Yay., İstanbul, 2006, s.s.249-250.

3 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa, 2007, s.s.58-59.

dereceleri, ülküsünün uygulanmasında büsbütün ülküden yoksunluğu gerektirebilecek ihtiyatsızlıklardan sakınmayı gerektirir. Bundan dolayı demokrasi prensibinin en çağdaş ve mantiki uygulamasını sağılayan hükümet şekli cumhuriyettir"⁴ diyerek ifade eder.

Milli egemenliği Cumhuriyet'in temeli olarak görüp, Türk Milleti'ne, bu hükümet şeklini uygun gören Mustafa Kemal, Milli Egemenliği de şu şekilde tanımlar:

"Milli egemenlik öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, taç sahipleri mahvolur. Milletlerin tutsaklığı üzerine kurulmuş kurumlar her tarafta yıkılmaya mahkûmdur"⁵.

Mustafa Kemal, Osmanlı'nın yıkımı üzerinden hayat verdiği Türk Milleti'ne, teokratik yapıyı da üzerine alan Monarşik sistemi uygun bulmayarak *"Türk milletinin tabiat ve adetlerine en uygun idare, Cumhuriyet idaresidir"⁶* algısıyla, Türk milletinin üzerine kâbus gibi çöken saltanatı her türlü zorluğa karşı yok edip Cumhuriyet sistemini Türk milletinin yeni rejimi olarak hayata geçirmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı sonucunda ortaya çıkabilen Cumhuriyet, Mustafa Kemal'in de söylediği gibi, en büyük eser olarak görülür. Ve kanla, irfanla kurulduğu Mustafa Kemal tarafından sürekli tekrarlanır⁷.

Cumhuriyet'in İlanı ve Muhalif Yapı

Milli Mücadele'nin kazanılmasını takiben yeni kurulan Türk Devleti'nin en önemli sorunlarından biri, Osmanlı Devleti'nden miras kalan Saltanat makamıydı. Saltanat'ın 1 Kasım 1922'de kaldırılmasının ardından ise, Meclis'te ve Meclis dışında yaşanan ikinci kriz Cumhuriyet'in ilan edilmesi mevzusudur. Rejiminin ne olduğu tam olarak bilinmeyen bir yapının ortaya çıkmış olması, köklü devrimlerin yaşanması konusunda sağlam adımların atılmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu dönemde hem Meclis'teki ikinci grup taraftarları hem de eski İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer almış kişilerin muhalif hareketleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca Cumhuriyet'in ilanı konusunda Mustafa Kemal ile yakın dava arkadaşları arasında kesin ayrılıklar da, bu dönemde tam olarak ortaya serilmiştir.

Ulusal hareketin en başında yer alan Kazım Karabekir Paşa, Rauf (*Orbay*) Bey, Ali Fuat Paşa (*Cebesoy*), Refet Paşa (*Bele*) gibi önemli kişiler, yeri geldiğinde Mustafa Kemal'e muhalefet edebilecek dirayette kişiliklerdi. Daha sonra ise Mustafa Kemal'in etrafına, ona tam tamına bağlılık göstererek sadakat içerisinde olacak yeni isimler katıldı. Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Recep Peker, İsmet İnönü ve Yunus Nadi (*Abaloğlu*) olarak sayabileceğimiz bu isimler, Mustafa Kemal'in çevresinde ve yakınında yer aldıkça, diğer liderler kendilerinin dışlandığı sonucunu çıkarıyor ve yavaş yavaş süreçten geriye itildikleri kanısına varıyorlardı⁸. Eski liderler alınacak olan temel siyasal kararlarda kendilerine danışılması gerekliliği üzerinde duruyor

4 A. Afetinan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yay., Ankara, 2010, s.42.

5 A.g.e., s.45.

6 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, AAM Yay., Ankara, 2007, s.366.

7 Kemal Arı, *Türk Devrim Tarihi I –Temelleri, Gelişimi ve Oluşumu-*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s.70.

8 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2008., s.205.

ve bunun tersine, çoğu zaman siyasal süreçten ve karar alma mekanizmalarından dışlanmışlıkla karşı karşıya geldikleri savını ortaya atıyorlardı⁹. Bu da doğal olarak Mustafa Kemal'e karşı muhalif hareketlerin çoğalmasına sebep oluyor ve eski arkadaşların arasına bir takım ayrılıklar giriyordu¹⁰. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi birlikte gerçekleştirdiği arkadaşlarına daha sonradan yapacağı devrimler konusunda yeterince bilgi aktarımı yapmayışının ve birlikte hareket etmek gibi bir yöntemden uzak durmasının nedeni olarak, yapılacak olan inkılaplara karşı çıkılabileceği düşüncesini ortada bir tehdit olarak görmesindedir. Yukarıda adını saydığımız kişilerin muhaliflikleri söz konusu olduğunda ve en az Mustafa Kemal kadar saygınlıkları da göz önünde bulundurulduğunda, Mustafa Kemal'in neden bu yolu seçtiği rahatlıkla anlaşılabilir¹¹. Paşalar arasında yaşanan ayrılıklar; hem siyasal süreçte yaşanan ayrılıklar hem de kişisel husumetler sebebiyle yaşanan ayrışmalardı. Ortaya çıkan bu durum, aslında çoğu ihtilâlde yaşanmıştır. İhtilaller tarihi göz önüne alındığında her ihtilalin hazırlık aşaması; birlik, beraberlik içerisinde geçer. İhtilal yapıp ülkenin inşası tasarılarına geçildiğinde ise, ihtilali yapanlar arasında fikir ayrılıkları cereyan eder ve en sonunda da ihtilal bir şekilde kendi yavrularını yer. Bu, tarihsel yaşanmışlıklar bağlamında normal olarak değerlendirilen bir durumdur¹².

Cumhuriyet'in ilan edilmesi meselesine gelindiğinde, bu hükümet şekli Mustafa Kemal'in çok öncelerden itibaren aklında olan bir yönetim şekliydi. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında Türkiye için en uygun rejimin Cumhuriyet olduğuna karar verdiği bilinir. O, Türk vatandaşlarında mevcut olup, asırlardır geliştiremedikleri büyük kabiliyetlerin ve potansiyellerin, Cumhuriyet ile yeşereceğine inanmıştır¹³. Milli mücadeleye başladığı günlerde dahi bu konu hakkında yakın arkadaşlarına konuşmuş; hatta -Erzurum Kongresi'nden

9 A.g.e., s.206; Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in ilanı öncesi Ankara'daki bütün arkadaşlarını çağırıp görüşme lüzumunda bulunmamıştır. Mustafa Kemal, tüm arkadaşlarının kendisi gibi düşündüklerini söyleyerek, Ankara'da bulunmayan kişilerin yetkileri olmadıkları halde haber verilmeden ve rızaları alınmadan Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasına güvenmelerine ve onlardan ayrılma nedeni saymalarına bir anlamda tepki göstermiştir. Bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk: 1919-1927*, AAM Yay., Ankara, 2006, s.543.

10 Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Rauf Bey gibi Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları, Mustafa Kemal'in etrafında "tufeyli" (*dalkavuk, asalak*) adını verdikleri bir takım çıkarıcı kimselerin toplanmasından şikâyetçidirler. Bunlar Paşalara göre Milli Mücadele yıllarında hiç görünmemişler, ancak zafer kazanıldıktan sonra ortaya çıkan nimetlerden faydalanmak üzere meydana çıkmışlardır. Paşalara göre Mustafa Kemal bu tufeylileri çevresinden uzaklaştırmalı ve eski Milli Mücadele arkadaşlarıyla el ele vermemeliydi. Bkz: Vahdettin Engin, *Hesaplaşma - Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti-*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s.22; Örneğin Kazım Karabekir Mustafa Kemal'le aralarına giren bu kişilerle ilgili olarak şunları söylüyor: "...Sadece memleket ve millet sevgisiyle birbirimize canla, başla bağlı olarak yaptığımız hürriyet ve istiklal savaşı esnasında adları sanları duyulmamış bir takım cılız ve menfi ruhlu tufeylilerin mantar gibi biterek, araya girişleri ile yarattıkları ayrılık havasında, Milli Mücadele günlerine ait birçok gerçeklerin örtbas edilmek istendiği görülüyor...". Bkz: Feridun Kandemir, *Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964, s.13.

11 Sedat Yaralı, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Demokratikleşme Hareketleri", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2003, s.219.

12 A. Cenani Gürbüz, *Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyandar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2006, s.180

13 *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, (Haz: Osman Okyar, Mehmet Seyiddanhoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.33.

önce- 20 Temmuz 1335 (1919) de Mazhar Müfit'in "Milli mücadelenin muvaffakiyete ulaştığı takdirde hükümet şekli olarak ne düşünüyorsunuz?" sorusuna: "Şekli hükümet zamanı geldiğinde Cumhuriyet olacaktır" yanıtını vermiştir. Ancak bu düşüncesinin o an için gerçekleşmesinin mümkün olmadığını bildiği için de Mazhar Müfit'ten bu konu hakkında kimseye bahsetmemesi telkininde bulunmuştur¹⁴. Şimdilik izlenilecek yöntemde zamanın olgunlaşmasını beklemek, uygulanacak politikaları evrelere ayırmak ve tüm bunları da ulusal bir sır olarak saklamanın şart olduğunu düşünüyordu. Sonunda, şartlar olgunlaştığında tüm planlar gerçekleştirilecekti ve de öyle oldu. İlk olarak Amasya Genelgesi'nde "Milletin azim ve kararı", ardından Erzurum Kongresi'nde "Milli iradenin hâkim kılınması", Sivas'ta ise milli iradenin hâkim kılınmasının ve halkın azim ve kararlılığının ülke geneline yaygınlaştırılması ifadeleri kullanılmaya başlandı. İngiliz Yüksek Komiseri Sir J. de Robeck'in de sezinlediği gibi bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla gidildiğinin sinyalleri veriliyordu¹⁵. Meclis açıldığında M. Kemal'in "hükümet teşkilinin zorunlu olduğunu, geçici olmak kaydıyla bir devlet reisi tanımak ya da bir Padişah kaymakamı ihdas etmenin gerekli olmadığını, TBMM üzerinde başka bir kuvvetin mevcut bulunmadığını ve TBMM'nin yasamaya ve yürütmeye ilişkin yetkileri kendi bünyesinde toplayacağını"¹⁶ belirttiği tavrı, bu esaslara dayanan hükümet şeklinin Halk Cumhuriyeti'nden başka bir şey olamayacağını ortaya seriyordu. Bu dönemde "Cumhurreissiz bir Cumhuriyet" yönetimi yaşanmıştır denebilir. Saltanatın kaldırılmasından itibaren ise Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilan olunacağı günü sabırsızlıkla bekledi ve hükümette bulunan kişilerin tam olarak kendi inandığı ve güvendiği kişilerden oluştuğu bir yapı ortaya koymaya çalıştı. Bunu başardığında da Cumhuriyet'in ilanı gerçekleştirildi.

Ancak, Rauf Orbay'ın Meclis İkinci Başkanı, Sabit Sağıroğlu'nun da Dâhiliye Nezareti'nde bulunuyor olması Mustafa Kemal'de tedirginlik yaratmaktaydı. Sabit Bey İttihat ve Terakki'nin yönetiminde olduğu dönemde valilik yapmış bir kişiydi. Ve Mustafa Kemal milli mücadelenin İttihatçılara mal edilmemesi için azami çaba harcamıştı. Bu sıralarda da İstanbul'da "İttihatçılar yeniden iktidara geliyorlar" denerek propagandalar yapılıyordu. Bu açıdan Mustafa Kemal Sabit Bey'in Dâhiliye Vekili olmasına karşı çıktı¹⁷. Mustafa Kemal bu tedirginliğini gidermek üzere yeni bir kabinenin kurulması gerekliliği kararına vardı ve Ali Fethi Bey'in yönettiği hükümet düşürüldü¹⁸.

14 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009, s.74.

15 "İngiliz Yüksek Komiseri İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli yazısında Anadolu'daki Kemalist hareketin gittikçe yayıldığını ve bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla geliştiğini bildiriyordu". Bkz: Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.104'ten akt: Osman Demirbaş, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S.8, 4/2005, s.s.51-52.

16 Mahmut Soydan, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, (Haz: Necdet Bilgi), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s.13.

17 Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1994, s.27.

18 Halim Demir, *Milli Mücadele (Kuwayı Milliye-İttihatçılar ve Muhalifler)*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.124.

1. Bunalımlar, Tartışmalar ve Cumhuriyet'in İlanı

Mustafa Kemal Cumhuriyet'in ilan olunabilmesi için, hükümetin zor durumda olduğu bir anı kolluyor ve adeta bu durumu kendisi yaratmaya çalışıyordu. İttihatçı Sabit Bey Dahiliye Vekili olmuştu. Yine muhalifler Rauf Bey'i de Meclis ikinci başkanlığına seçmişti. Mustafa Kemal 25 ve 26 Ekim günlerinde hükümeti Çankaya'da topladı ve hükümetin istifa etmesi gerekliliği üzerinde durarak, o anda hükümette yer alan kimselerin yeni seçilecek hükümette görev almaması telkininde bulundu. Fethi Bey, 25 Ekim 1923 Cuma günü, "*Güçlü bir Meclis'in tam güvenine sahip bir Bakanlar Kurulu'na ihtiyaç olduğunu*" gerekçe gösterip, arkadaşlarıyla birlikte Mustafa Kemal'in isteğini yerine getirerek istifa etti¹⁹. Bu şekilde Mustafa Kemal, muhalefetin kendisinin bir hükümet kurma girişimine girmesini istiyor, sonunda da tam olarak uyumlu bir idare ortaya çıkmayacağını düşünüp²⁰, bu karışıklıktan da yararlanarak, kendisinin çözüm oluşturacağı bir düzen işletiyordu. Ardından Meclis'te yeni hükümetin oluşması adına birçok liste ortaya konuyor; ancak yeni hükümet bir türlü kurulamıyordu. Çünkü yeni oluşturulan listelerde ağır top olarak sayılabileceklerin çoğu Mustafa Kemal'e yakın kişilerdi ve bu kişiler yeni hükümette yer almaktan kaçıyor, adeta ne onlarla ne de onlarsız bir hükümet kurulması imkânsız hale geliyordu. Burada muhaliflerin yapması gereken iki yol vardı; ya Mustafa Kemal'i tasfiye etme yoluna girişecekler –ki bu o dönemde çok zordu- ya da Mustafa Kemal'le aynı yolda yürüme politikasına girişeceklerdi. Mustafa Kemal öyle bir durum yaratmıştı ki bu durum ancak onun hakemliği ile içinden sıyrılabilecek bir buhrana dönüşmüştü²¹.

Muhaliif basın organları ise Meclis'te hükümet kurma girişimleri yaşanırken Mustafa Kemal'e muhalefet amacı güderek; Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Dr. Adnan Adıvar Bey'i ön plana çıkartan yayınlar yapmaktaydılar²². Muhaliif organların yardımları pahasına yeni bir hükümet teşkil edilemeyince Mustafa Kemal otoriteyi tamamen ele aldı. 28 Ekim akşamı Çankaya'da yaptığı toplantıya İsmet Paşa, Ali Fethi, Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa, Kemalettin Sami, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat ve Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey katıldılar²³. Mustafa Kemal kendisi ile hemfikir olmadıklarını düşündüğü arkadaşlarını çağırma gereksinimi duymadı²⁴. Mustafa Kemal bu toplantıda arkadaşlarına "*Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz, beni fırka grubuna davet edin, bir konuşma yapacağım*" dedi ve konuklar erkenden dağıldı. Misafirler Çankaya'dan ayrılınca İsmet Paşa'yla Mustafa Kemal bir kanun müsveddesi hazırlama işine başladılar ve 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini değiştirme çalışmasını yürüttüler²⁵. Ertesi gün de Kemalettin Sami Paşa bir takrir vererek

19 *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.214.

20 Cezmi Eraslan, "*Cumhuriyetin İlanı*", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AAM Yay., Ankara, 2009, s.428.

21 Falih Rıfki Atay, Çankaya, Pozitif Yay., İstanbul, 2004, s.411.

22 Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.428.

23 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, 2006, s.543.

24 *Fethi Okyar'ın Anıları*, s.34.

25 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.543.

gruba Mustafa Kemal'i davet ettirdi²⁶. Bu takrirde "Umumi Reis Mustafa Kemal Paşa hükümet sorununa çare olunması için davet edilmelidir" deniyordu. Ve Mustafa Kemal de Çankaya'da bu kararın kabul edilmesini beklemekteydi. Sonunda Mustafa Kemal, kararın ardından salona girdi ve kısa bir süre kaldıktan sonra "Bana bir saat müsaade ediniz, bulacağım hal tarzını arz ederim" diyerek odasına çekildi²⁷. Mustafa Kemal'in izin isteyerek odasına çekildiği bu bir saatlik zaman dilimi, adeta Türkiye Devleti'nin kaderini belirleyen andan başka bir şey değildir²⁸.

Mustafa Kemal'in teklifi, Başkan Fethi Bey tarafından oya sunulup kabul edildi ve ardından Parti Genel Kurulu 13:30'da Fethi Bey'in başkanlığında tekrar toplanarak ilk sözü Mustafa Kemal'e verdi ve Mustafa Kemal şu şekilde açıklamada bulundu: "Saygıdeğer arkadaşlar, üzerinde durduğumuz meselenin çözümünde karşılaşılan güçlüklerin sebebi, bütün arkadaşlarca anlaşılmuştur sanırım. Eksiklik ve yanlışlık uygulamakta olduğumuz usul ve şekildedir. Gerçekten de yürürlükteki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre, bir hükümet kurmaya teşebbüs ettiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri bakanları ve hükümeti seçmek mecburiyeti ile karşı karşıya kalıyor. Hepinizin birden hükümet üyelerini seçmek zorunda kalmanızda görülen güçlüğü giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de aynı şekilde güçlüklerle karşılaşılıyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüksek heyetiniz bu güçlüğü çözülmesi için beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse kuvvetli ve kendi içinde uyumlu bir hükümet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin şekli ve niteliğini tespit eden ve hepimiz için bir gaye olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarına açıklık kazandırmak gerekir"²⁹ diyerek, Mustafa Kemal gece İsmet İnönü ile hazırladıkları tasarıyı okutmak üzere kâtip beylerden birine uzattı. Mustafa Kemal bu tasarıyla Teşkilat-ı Esasiye'nin 1. maddesine "Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti, Cumhuriyettir" ek hükmünü getirip³⁰, yönetim şeklinin Cumhuriyet olması gerektiği düşüncesini ortaya koydu.

Mustafa Kemal'in anayasa değişikliğini içeren tasarısının ardından vekiller tarafından birçok konuşmalar yapıldı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değişikliğinin, bunalımı çözecek nitelikte olmadığını savunan mebusların yanında, Cumhuriyet'in ilanının şu an için erken olduğu, öncelikli hedefin o an yaşanmakta olan hükümet krizini giderici önlemleri almak olması gerektiği fikirlerini ortaya attılar. Ancak muhaliflere nazaran şekli hükümetin Cumhuriyet olması gerektiğini savunan mebus sayısı çok olduğu için bu muhalif grup susturulmuş, İsmet Paşa'nın ve ardından Abdurrahman Şeref Bey'in net demeçleri amacına ulaşmıştır. Abdurrahman Şeref Bey muhalif olarak görüş öne süren vekillere konuşmasında, "Doğan çocuğun adını koymaktan başka ne yapıyoruz?"³¹ diyerek çıkışıyordu. Fırka toplantısı uzun süre devam ettikten sonra akşama doğru grup toplantısı meclis toplantısına dönüştürülerek saat sekiz buçukta Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikler hakkında oylamaya geçildi³² ve alkışlar arasında Cumhuriyet'i ilan eden maddeler aynen kabul

26 Kazım Özalp-Teoman Özalp, a.g.e., s.27.

27 Falih Rıfki Atay, a.g.e., s.413.

28 Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.215.

29 Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.547.

30 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009, s.284.

31 Falih Rıfki Atay, a.g.e., s.413.

32 A.g.e., s.413.

edildi³³. Diğer maddeler üzerinde ise Anayasa Komisyonu tarafından değişiklikler yapıldı. Değişikliklerin ardından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan tavzih (açıklama) ve tadillerle (düzeltme) kabul edilen maddeler şunlardır:

“Madde-1: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli halkın kaderini bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır. Türkiye Devleti'nin yönetim şekli Cumhuriyet'tir.

Madde-2: Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır. Resmi dili Türkçedir.

Madde-4: Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin kısımlara ayırdığı idareyi İcra Vekilleri (Bakanlar) vasıtasıyla idare eder.

Madde-10: Türkiye Cumhurbaşkanı TBMM genel kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçilir. Başkanlık vazifesi yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür.

Madde-11: Türkiye Cumhurbaşkanı, Devlet'in başkanıdır. Bu sıfatla gerek gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Madde-12: Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer Bakanlar, Başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, tümü Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplanmamışsa, konu Meclis'in toplantısına ertelenir”³⁴.

Diğer maddelerin de kabul edilmesinden sonra şair Mehmet Emin Yurdakul'un isteğiyle Meclis'te bulunan tüm milletvekilleri ayağa kalkmış ve hep bir ağızdan *“Yaşasın Cumhuriyet!”* diye bağırmişlardır. 29 Ekim 1923 akşamında TBMM'nde yapılan oylamalar sonucunda da Ankara Milletvekili Mustafa Kemal, Meclis'in 158 üyesinin oybirliği kararıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçildi³⁵. Durum aynı gece bütün memlekete bildirilerek her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pare top atışı yapılarak ilan edildi³⁶. İlk Kabine Malatya Milletvekili İsmet Paşa tarafından oluşturuldu ve İsmet Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı oldu. Meclis Başkanlığı görevi de Fethi Bey'e verildi³⁷. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi yabancı ülkeler tarafından da yakından takip edilen bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikan belgelerine Cumhuriyet'in ilan olunacağı Bristol tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“26 Eylül 1923, İstanbul

Resmi basının Ankara'dan bildirdiğine göre, Türk Anayasasında değişiklikler hemen hemen hazırdır ve belki de gelecek hafta görüşülmesine başlanacaktır. Yeni anayasaya göre Türkiye bir Cumhuriyet ve “Halk Hükümeti” (People's Government) olacaktır. Yasama organının süresi dört yıl olacak ve her yıl dört ya da altı ay çalışacaktır. Cumhurbaşkanı aynı

33 Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.429.

34 TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339; ayrıca bkz: Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, s.216; yine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan ve Tadiline Dair Kanun için bkz: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s.119.

35 TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

36 Konya Mebusu Eyüp Sabri Bey, Cumhuriyet'in tüm Türkiye'de ilanının yüz bir pare top atışı ile yapılması için meclise teklifte bulunmuş ve bu teklif kabul olunmuştur. Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

37 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.551.

zamanda Büyük Millet Meclisi Başkanı olacak ve Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olacaktır"³⁸. Yine Amiral Bristol tarafından Amerika'ya gönderilen belgede Cumhuriyet'in ilan olduğu şu şekilde bildirilmiştir:

"30 Ekim 1923, İstanbul

Ankara Meclisi dün gece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Kemal oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilmiş, o da İsmet Paşa'yı Başbakan atamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşu bu sabah İstanbul'da 101 top atışı ile selamlanmıştır"³⁹.

2. Rauf Bey'in, Hüseyin Cahit Bey'in ve İstanbul Basını'nın Cumhuriyet Rejimi'ne Bakışı

Cumhuriyet'in ilanı, İstiklal Savaşı'nın en önemli kahramanları olarak anılan Rauf (Orbay) Bey⁴⁰, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın Ankara'da bulunmadıkları bir dönemde gerçekleşti. Kurtuluş Savaşı'nın önderlerinden Rauf Bey, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın Cumhuriyet'e karşı duruş sergiliyor olmaları, diğer muhalif kişilere göre çok daha acı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır⁴¹.

Mustafa Kemal saltanat ortadan kaldırılmadan önce, daha Cumhuriyet rejimi tartışmaları ortaya çıkmadan, yakın arkadaşlarıyla konuşmuş ve saltanat konusunda fikirlerini almıştı. Cumhuriyet rejiminin önündeki en büyük engellerden biri olan saltanat sorunu konusunda Mustafa Kemal, yakın arkadaşlarının nasıl bir duruş sergilediğini Refet Paşa'nın Keçiören'deki evinde sohbet ederlerken almıştı. Bu sohbette Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa bulunuyordu⁴². Mustafa Kemal arkadaşlarıyla yaptığı o günkü sohbeti şöyle anlatır:

"Rauf Bey'den Padişahlık ve Hilafet konusundaki düşüncesinin ve kanaatinin ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamalarda bulundu: Ben, Padişahlık ve Halifelik katına gönül ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda bu ekmeğin vardır. Ben iyilikbilmez değilim ve olamam. Padişah'a bağlı kalmak borcumdur. Halifeliğe bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bunlardan başka genel görüşlerim de vardır. Bizde kamunun birliğini korumak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği ölçüde yüksek görülmeye alışılmış bir kat sağlayabilir. O da padişahlık ve Halifelik katıdır. Bu katı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir kat koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu da hiç uygun bir iş olmaz. Rauf Bey'den sonra karşımda oturan

38 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.183.

39 A.g.e...

40 Rauf Bey kendisinin Ankara'da olmadığı bir anda ilan edilen Cumhuriyet'i nasıl haber aldığını şu şekilde anlatır: "29/30 Ekim 1923 gecesi, geç vakit henüz yatmıştım ki, top sesleriyle uyandım. Merakla kulak verdim. Top sesleri dinmiyordu. Yüze yaklaştığımı fark edince içimden doğan bir hisle "Mutlaka Cumhuriyet'tir öyle ise, memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun" diyerek haberi olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni -Siyasi Hatıralarım-*, C.2, Emre Yay., İstanbul, 1993, s.134.

41 Çetin Özek, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, Gerçek Yay., İstanbul, 1968, s.76.

42 M. Galip Baysan, *Türkiye'de Demokrasi'nin Kuruluşunda Ordunun Rolü (İkinci Kitap: 1918-1950)*, Üniversiteler Ofset, İzmir, 2003, s.137.

Refet Paşa'dan düşüncesini sordum. Refet Paşa'nın düşüncesi şu idi: Rauf Bey'in bütün düşünce ve görüşlerine katılırım. Gerçekten bizde Padişahlıktan, Halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz. Ondan sonra Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa Moskova'dan yeni geldiğinden durumu, kamunun düşüncesi ve duygularını gereğince incelemeye daha zaman bulamadığından söz ederek görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi"⁴³.

Saltanat konusunda yukarıda Mustafa Kemal'den alıntı yaptığımız şekilde tavır ortaya koyan liderler, Cumhuriyet konusunda da bir takım çekinceler barındırıyorlardı. Bu liderlerden Rauf Bey, Cumhuriyet rejimiyle ilgili olarak İstanbul'da basına verdiği demeçlerde "Cumhuriyet'in ilanının erken gerçekleştirildiğini"⁴⁴, "zamansız bir uygulama olduğunu, sadece Cumhuriyet demekle rejimin özgür sayılmayacağını ve asıl sorunun istibdat ile demokrasi arasında olduğu"⁴⁵nu belirttiler. Rauf Bey'in muhalifliğinin esas noktası ise; Cumhuriyet'in zamansız ilan edildiği yönündeydi. Öyle ki Rauf Bey beyanatlarında: "Bu aceleli sebebinin Meclis ve hükümet millete izah ve ispat etmelidir ve edecektir"⁴⁶ diyordu. Yine bir diğer ifade olarak da ekliyordu: "Bazılarının kuvvetli hükümetten yumrukla işleri idare eden bir hükümet kastettiklerini hayretle işittim. Cumhuriyet'in ilanı acele olmuştur. Çünkü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tadil ve münakaşa edilmeden emrivaki şeklinde yapılmıştır"⁴⁷...

Bu yaklaşımları, onların bu süreçte yer almamalarından kaynaklandığı kadar, bu rejimi kafalarında tam oturtamadıklarından da kaynaklanıyordu. Rauf Bey bu dönemde Cumhuriyet idaresinin Türkiye için iyi bir sistem olmadığı kanaatini Kazım Özalp'in Cumhuriyet rejiminden bahsettiği bir sırada, O'na, "Buna mani olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" sözleriyle de ortaya koyuyordu⁴⁸.

Mustafa Kemal Nutuk'ta Rauf Bey'i tam olarak Cumhuriyet karşıtı olarak göstermemekle birlikte, Cumhuriyet'i savunan ve isteyen bir kişi olmadığını açıkça söyler⁴⁹. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in en iyi hükümet şekli olarak Teşkilat-ı

43 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.s.463-464.

44 Rauf Orbay hatıralarında Cumhuriyet'in ilanının 23 Nisan'da TBMM'nin açılmasıyla zaten fiilen hayata geçtiğini sadece adının sarıh olarak verilmediğini, bazı gazetelerin yazdıkları gibi ilanının aceleye getirildiği gibi bir bahsin mevcut olmadığını belirtir. Ve "fiilen mevcut olan bir rejimin, nasıl olsa konacak olan adı, üç yıl sonra konmuş oluyordu" diye de ekler. Daha sonra da Cumhuriyet'in aceleye getirilme olayını şu şekilde açıklar: "...Yalnız bu formalite yerine getirilirken, Meclis'teki müzakerelerin dar bir zamana sıkıştırılmış olması ve böylece acaba neye karar verilecektir diye bekleyen umumi efkârın hazırlanmadan ani bir karar karşısında kalması yüzünden telaşlanıp, heyecanlanması varit olabilir". Meclis'te birçok tartışmaya konu olan Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin ve Tasvir-i Efkâr gazetesi başyazarı Velit Ebuzziya Beylere verdiği demeçte de aynı şeyleri söylediğinden bahseder. Bkz: Rauf Orbay, *a.g.e.*, s.s.134-135.

45 Halim Demir, *a.g.e.*, s.124-125.

46 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, C.I-II, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2011, s.442.

47 *A.g.e.*,s.442.

48 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006, s.191.

49 İlk Meclis'in vekillerinden Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey'in Rauf Bey'le ilgili düşünceleri oldukça eleştirel ve hakaret içeriklidir. Mehmet Şeref, Rauf Bey'le ilgili olarak: "...Zaten Rauf Bey, cumhuriyetin ilanı müzakeresinde yüzünden maskeyi silkip atan Kütahya Mebusu Recep Bey'in karşısında kekelemeye başlamış ve nihayet dayanamayarak meclisteki beyanatına muhalif olarak gönlünde ve fikrindeki söylemişti: '-Kemiğimi kırsalar Hanedanın ekmeği vardır. Ben Türk milletine değil, Osmanlı hanedanına minnet ve şükran borcu taşırım. Müslümanlığın emri budur'. Bu sözünde, işte sadık idi. Türk'ün şerefleri tarihine bir dakika iman etmemiş, bir dakika için Türk milletinin ona verdiği

Esasiye Kanunu'nun öngördüğü Meclis Hükümeti sistemini gördüğünü söyler. Bu sistemin daha sonradan Halife'nin başa getirilebileceği bir sistem olabileceği düşüncesiyle Rauf Bey'in eski sistemi daha iyi bulduğu görüşünü de ortaya atar. Cumhuriyet'in ilanını Rauf Bey ve onun gibi düşünenler için Halifenin başkan olma lüksünün kalmamasından duydukları telaş ve heyecan olarak anlatır⁵⁰. Rauf Bey'in bu dönemde Halife'ye nezaket ziyaretine gitmiş olması⁵¹ Mustafa Kemal'in bu yorumları getirmesine bir kaynak oluşturmuştur. Kazım Karabekir Paşa da Cumhuriyet'in ilanı ertesinde Halife'yi ziyaret edenler arasındaydı. Kazım Paşa 11 Kasım 1923 Pazar günü Rauf Bey'le görüştüğünde Rauf Bey ile konuşmasını şöyle dile getirir: *"Rauf Bey Halife'nin pek ziyade korktuğunu, Ankara'nın umdelerin ikinci maddesine rağmen hanedan aleyhinde umur tuttıklarını söyledi. Halife benim ziyaretimi de arzu ediyormuş. Çok iyi olur dedi"*⁵². Karabekir Paşa, Rauf Bey'le görüşmesinin ertesi günü Halife'yi ziyaret eder ve bir buçuk saat Halife Abdülmecit ile sohbet eder⁵³. Karabekir'in Halife'yi ziyareti, Rauf Bey'in ziyareti kadar dikkat çekmemekle birlikte Cumhuriyet rejimini tesis edenler tarafından şüpheye celp edici nitelikte görülmüştür.

Rauf Bey Meclis'teki birçok vekilden gördüğü muhalif tavır üzerine Halife'ye yaptığı ziyaretle ilgili olarak yaptığının yanlış bir hareket olmadığını beyan ederek sunları söylemiştir:

"Hilafet makamını işgal eden muhterem zat, Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiştir. Ve bu Meclis, bu makamın istinatgâhudur (dayanağıdır). Bana tariz edenler bilmelidir ki, bu mevki ve vaziyette bulunan zat beni davet ederse, ben bu davete icabeti; dini ahlaki ve milli bir vazife bilirim. Şunu da söyleyeyim ki; ben son İstanbul Mebusan Meclisi'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı ve Kuva-yi Milliye'nin mümessili olarak gittiğim zaman, hatta vatansever olarak tanınan birçokları benimle temastan çekinerek benden kaçtıkları halde, bugün Halife ve o zamanın Veliht'ı olan bu zat, bir toplantıda yanıma gelip samimiyetle elimi sıkarak bana (Niçin görüşemiyoruz?) dedi, açık söyledim (cesaret edemedim, çekiniyorum. Görüşsem sizi müşkül mevkie sokabilirim) dedim. (Hayır ehemmiyeti yok, görüşelim) dedi ve ısrarla davet etti. Bu cihan mertliği gösteren zat, hele Büyük Millet Meclisi kararıyla Halife seçildikten sonra, beni davet eder de, gitmezsem, dünyanın en saygısız adamı olurum. Gittim efendiler.. Yarın davet ederse, yine giderim.. Ama Fırka kararından bahsediyorlar, hangi karardır bu bilmiyorum. Esasen Fırka'nın henüz tespit ve tayin edilmiş bir programı dahi yoktur ki, ben onun dışında hareket etmiş olmakla muaheze edileyim. Hatalarım olabilir, hatalarım; hatta kabahatlerim olursa itiraf ederim. Yalnız, kanaatim dışında ve başkalarının arzularına göre hareket etmek kabiliyetini bende

azameti, huzuru, şerefi ve nihayet nimeti tanımamış, beşeriyet tarihinin yüzünü kızartan insanlığın parazit mahlûku bir iki müstehâsenin (fossil) namus şerefini asla anlamamış, düşkün birkaç şahsın önünde diz çökmeyi koca bir milletin iltifatına tercih etmiş bir adam şimdi Vekiller Heyeti Reisi olmuş iken, o zihniyetinden uzaklaşabilir mi idi?" yorumunu dile getirir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Edirne Mebusu Mehmet Şeref, *Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi*, (Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s.s.263-264.

50 Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.s.544-559.

51 Lord Kinross, *Atatürk -Bir Milletten Yeniden Doğuşu-*, (Çev: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2007, s.449.

52 Kazım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, 2. Cilt, (Haz: Yücel Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009, s.886.

53 *A.g.e.*, s.886.

görmek isteyenler, fikirlerini düzeltmelidirler. Ben bunu yapamam⁵⁴.”

Halife’yi ziyareti hususunda yukarıda bahsettiğimiz şekilde savunmasını yapan Rauf Bey, her şeye karşın, inandırıcılığını kişiler üzerinde etkileyici olacak şekilde anlatamıyordu. Bunların başında da Milli Mücadele’yi omuz omuza gerçekleştirdiği Paşalar vardı. Mustafa Kemal ve onun gibi birçok çevrenin Rauf Bey’in Cumhuriyet’e şüpheli yaklaştığı görüşüne karşılık; Rauf Bey, Cumhuriyet rejiminin tam olarak kendi zihninde var olan bir rejim olduğunu savunur ve Cumhuriyetle ilgili görüşlerini şöyle ifade eder:

“Bence Cumhuriyet kelimesi üzerinde mütalaa ve münakaşa doğru değildir. Benim içtihadım, her millet gibi hür ve refah içinde yaşama liyakatini, tarihte ender tesadüf edilmiş bir tarzda ispat eden asil milletimizin istiklal ve refahının tamamiyetini sağlayan şeklin, en doğru olacağı kaidesidir. Kuvvetini yalnız ve yalnız milletin rey ve muvafakatinden alarak ve başka hiçbir tesir veya kuvvetin karşısında eğilmeyerek, en isabetli kararlarıyla millet ve memleketi her gün arta arta saadet ve selamete doğru yükselteceğine zerre kadar şüphe olmayan hükümet tarzı işte budur. Millet esasen bu idare şeklini hak edip zaferiyle temin etmiştir.⁵⁵”

Rauf Bey Cumhuriyet rejimi ile ilgili olarak bu şekilde kanaat beslediğini söylemesine karşın, ikna edici olamamış ve Meclis’te -yukarıda da değindiğimiz üzere- birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Meclis’te, Rauf Bey’in gazetelere vermiş olduğu demeçlerden ötürü yaşanan tartışmalar üzerinde durmaya değer. Özellikle İsmet Paşa’nın eleştirileri Meclis’te oldukça ses getirmiştir. İsmet Paşa, Rauf Bey’e Halife’den gördüğü desteğe de değinerek şu şekilde açıklamalarda bulunuyordu:

“Cumhuriyet’in ilan edildiği günlerde milli davanın hizmetkârı ve timsali sayılan başlar arasında ihtilaf görülürse o manzara, Cumhuriyet’in ilanından dolayı Rues’a’nın (Önderlerin) ikiye ayrılması demektir... Bir idare şeklinin muvaffakiyeti eserleri ile ölçülür. Nazariyesini çürük bulurum. Yeni bir yolun yolcusu, o yolun nihayetinin behemehal selamete varacağını idrak etmelidir. Rauf Bey, herhangi bir mebusumuz, herhangi bir siyasi şahsiyetimiz değildir. Bu ciheti göz önünde bulundurmaya mecburdur... Böyle inkılap zamanlarında hükümet adamları bir siyasi şahsiyet gibi, herhangi bir şüphe gösteremez. Aksi hareket hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi... Rauf Beyefendi beyanatlarında gördüğümüz noktaları geri alarak, bu Fırka içinde yaşamak kararında mıdır?..⁵⁶”

Ertesi gün de Rauf Bey’in; Saltanat’a karşı olduğunu belirten ve Cumhuriyet’ten yana olduğunu dile getiren bildirisi yayınlandı⁵⁷. Rauf Bey konusunda duyulan endişenin asıl nedeni; Rauf Bey’in muhalif bir parti kuracağı söylentileri ve Halifelik aracılığıyla saltanata dönme isteğinin yarattığı korkuydu⁵⁸. Ancak Rauf Bey bu şekilde yargılamaların yapılmasını hiç hoş karşılamaz ve

54 Rauf Orbay, a.g.e., s.140.

55 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965, s.132.

56 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.s.165-166; ayrıca bkz: Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yay., Ankara, 2003, s.85.

57 Lord Kinross, a.g.e., s.450.

58 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.s.5-6.

yapılanların Gazi ile ünlü Paşalar arasında kopmalar yaratmak isteyenlerin bir oyununu olduğu savını ortaya atar. Rauf Bey; Gazi ile aralarına soğukluk getirmek isteyenlerin olduğunu ve bu durumdan hoşnut olmadığını, kendisinin başka bir parti kurma gibi bir niyetinin de bulunmadığını, kendisini Meclis'teki tartışmaların ertesinde ziyaret eden Ali Fuat Paşa'ya açık bir şekilde anlatmıştır. Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'ya:

“Yorgundum, hastaydım. Üç ay mezuniyet almıştım. Bu vaziyetim esaslı, mühim bir fırka içtimaine çağrılmama mani olmamalıydı. Benim vaziyetimde, hariçte bulunan diğer arkadaşlarımın hepsi isimleriyle davet edilmişlerdi. Yalnız ben çağırılmadım. Bunun elbette bir sebebi olacaktı. Bu gibi mühim anlarda beni, Gazi'den ve fırkamızdan uzak bulundurmak isteyenler eksik olmayacaktır. Ben mutlakiyet aleyhinde, fakat milli hâkimiyeti iyice temsil eden bir Cumhuriyet idaresinin tamamıyla taraftarıyım. Malum olan umdelerle intihap edilmiş olan bizler nasıl muhalif bir fırka teşkil edebiliriz? Haber aldığıma göre, Ankara'da hükümet mahafilinde, benim İttihad-ı İslam taraftarı olduğum işaa ediliyormuş. Fuat Paşa, siz resmi ve hususi işlerimizi iyi bilirsiniz. Benim bu hususta Gazi'yle İsmet Paşa'dan fazla alaka göstermediğime vakıfsınız. Türk Devleti'nin menfaatlerini ihmal ettirecek en küçük bir dikkatsizlik yapmadığıma şahit olmuştunuzdur. Kazanılan milli davamızı bu gibi yalanlarla zayıflatmaya hiçbirimiz müsaade edemeyiz. Ben menfi propagandaların arkasında, başta siz olmak üzere bizi Gazi'den uzaklaştırmak isteyenler bulunduğunu hissediyorum. Buna fırsat vermeyelim”⁵⁹.

Rauf Bey'in tüm bu yakınışı Ali Fuat Paşa'dan tam destek buluyor ve Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in söylediklerinin tam olarak arkasında olduğunu belirtiyordu. Ayrıca Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanatlarından hiçbir şekilde Cumhuriyet karşıtlığı çıkarılamayacağını belirtip, demeçlerin özellikle Cumhuriyet karşıtlığı fikri taşıdığını ortaya kaymak için girişimlerde bulunulduğunu ifade ediyordu⁶⁰.

Rauf Bey'in gazetelere verdiği beyanlar çok ses getirmişti, ancak Cumhuriyet'in ilanının farklı şekillerde gerçekleştirilebileceği düşüncesi diğer Paşalar tarafından da destek buluyordu. Konuyla ilgili olarak, Ali Fuat Paşa hatıralarında şunları söyler:

“Cumhuriyet'in normal usullerle ilanı mümkündü. Bilakis emrivaki suretiyle ilanı ve başka yerlerdeki emsaliyle kıyas edilemeyecek kadar geniş salahiyetlerle intihap edilmiş bir Reis-i Cumhuriyet'in, mevcut tek partinin reisi olduğu nazar-ı dikkate alınacak olursa, yeni Cumhuriyetimizin memlekette Büyük Millet Meclisi Hükümeti kadar tutulamayacağı aşikârdı. Çok şükür ki Gazi gibi memleketi kurtaran ve kalpleri kazanmış olan bir şahsiyetin ilk Reis-i Cumhuriyet intihap edilışı vaziyeti kurtarmaya sebep olmuştu”⁶¹.

59 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.443.

60 *A.g.e.*, s.442. Ali Fuat Paşa, 9 Aralık'ta Konya'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılmadan önce Gazi ile yaptığı görüşmesinde de yukarıda belirttiğimiz gibi Rauf Bey hakkında, Cumhuriyet karşıtı olmadığı yönünde sözler söylemiştir. Gazi'nin, Rauf Bey'in Cumhuriyet taraftarı olup olmadığı sorusuna Ali Fuat Paşa: *“Rauf, milli hâkimiyet esaslarında bir şey kaybetmemiş olan Cumhuriyet şekline ve sizin de her nevi teşkilatın üstünde Cumhurreisi olmanıza tamamıyla taraftardır...”* yanıtını vermiştir. Bkz: Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.457.

61 *A.g.e.*, s.446.

Ancak tüm bu ortaya konulan fikirlere nazaran bir hususu dile getirmek gerekir. Yukarıda verdiğimiz gibi; Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'ya yaptığı konuşmasında herhangi bir siyasi fırka kurulması teşekkülünde bulunmasının mümkün olmadığını dile getirip, Meclis'te kendisi adına böyle savlar ortaya atanları Gazi'yle arasını açmaya çalışan kişiler olarak tasavvur etmişti. Rauf Bey bu açıklamalarından yaklaşık olarak bir yıl sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kuracak ve bu partide kendisi Başkan Yardımcılığı görevi alarak, Ali Fuat Paşa da Genel Sekreter olarak partiye hizmet edecektir. Yeni fırkanın oluşması ya -Meclis'te bahsedildiği gibi- bu dönemde partide yer alan Paşalar tarafından kurgulanmıştı ya da yaşanan süreç ve dışlanmışlık Paşaları yeni bir siyasi partide teşkilatlanmaya itmişti.

Tüm bu tartışmalar Cumhuriyet rejimi adına yaşanmış ve siyasal olarak ciddi çekişmelerin olduğu bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından, Rauf Bey'in dönemin yönetimini istibdat rejimi gibi tasvir ediyor olması, meclis içinde birçok tartışmalara yol açtığı gibi, partiyi de Aralık ayında bölünme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Asıl muhalefet konusu ise, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Halife'nin konumunun ne olacağı kaygısından ibaretti. Cumhuriyet'in ilanı bir anlamda Halifelik'in de sonu anlamına geliyordu⁶². Eski İttihatçı Hüseyin Cahit (Yalçın), Cumhuriyet'in ilanının ardından *Tanin*'de yaptığı yorumunda; Cumhuriyet'in ilanını, 1922 yılında saltanattan ayrılmış olan Halifelik'in kaldırılmasına doğru bir ilk adım olacağından endişe olarak belirtiyordu⁶³. Ayrıca Hüseyin Cahit eleştirilerine devam ederek "*BMM'nde alkışlarla kabul, dışarıda toplanarak ilan ettiğimiz Cumhuriyet'in gerçekten yaşamasını istiyor muyuz?*" diye soruyor ve "*Cumhuriyetin alkışlarla, duayla, şenliklerle yaşatılamayacağını*" dile getirerek "*bir put gibi buna tapınamayacağını*" söylüyordu⁶⁴. Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ve daha sonradan kurulacak olan CHP'ye karşı muhalefetinin arkasında ise birkaç neden yatmaktadır. İlk olarak eleştirilerinin arkasında belirgin İttihatçı muhalif oluşu vardır. Mustafa Kemal'e "*Gel başımıza geç*" diyen ve olumlu karşılık göremeyen İttihatçılar⁶⁵, İttihat ve Terakki varken CHF'nin kurulmasını da yerinde bulmadılar. Bu, Hüseyin Cahit'in muhalifliğinin arkasında yatan nedenlerinden bir tanesidir. Diğer ise, kişisel nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hüseyin Cahit de Cumhuriyet Partisi adında bir parti kurma niyetindeyken bunu Mustafa Kemal yapmış, bu da Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ve CHF'ye muhalifliğinde önemli bir yer etmiştir⁶⁶.

Mustafa Kemal, muhakkak ki Cumhuriyet'in ilanının belli çevreler tarafından tenkit edileceğini biliyordu; ancak Cumhuriyet'in ilan zamanı gelmişti ve bu amaçla adımların atılması gerekliydi. Mustafa Kemal Cumhuriyet ilan edilmeden, 1923 yılının başlarında yerli ve yabancı gazetecilerle yaptığı mülakatlarında hükümetin ne olacağı hakkında üstü kapalı da olsa demeçler verip Cumhuriyet'in ilan edileceğini

62 Halim Demir, *a.g.e.*, s.125.

63 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.207.

64 Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.202.

65 İttihatçıların Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin başına geçmesini istediklerini Hüseyin Cahit Yalçın anılarında belirtmiştir. Bkz: Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, (Haz: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000, s.369.

66 Hilmi Bengi, *a.g.e.*, s.203.

az çok belli etmişti⁶⁷. Cumhuriyet'in ilan edileceği günler yaklaştığında da Mustafa Kemal Avusturyalı bir gazeteci olan Lazar'ı Meclis riyaset odasına çağırıyor ve Neue Freie Presse gazetesine Cumhuriyet'in çok yakında ilan edileceğini bildiriyordu. Mustafa Kemal'in Lazar'a verdiği beyanat şu şekilde başlıyordu:

*“Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti, teşri salâhiyeti, milletin yegâne hakiki mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki maddeyi bir kelime ile hulâsa etmek kabildir: Cumhuriyet..”*⁶⁸.

Ardından ise, Cumhuriyet'in ilan olunacağı tüm Ankara ve İstanbul basınında yer almaya başladı ve bu şekilde Cumhuriyet'in ilan olunacağı ortaya çıkmış oldu⁶⁹. Cumhuriyet tartışmalarının ortaya çıkmasıyla birlikte Ankara basınının aksine İstanbul basınında Cumhuriyet'e muhalif tartışmalar başladı. Tevhid-i Efkâr gazetesinde imzasız yazılar yayınlanıyor ve Cumhuriyet rejiminin gereksizliği üzerinde duruluyordu. Ayrıca Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan bir yazıda “Cumhuriyet millet meclislerinde doğar, istasyon binasından ise olsa olsa tren çıkar. Yeni Cumhuriyet istasyonda hazırlandığı için bir sürat katarı gibi azami şiddetle ortaya atıldı”⁷⁰ deniyordu. Cumhuriyet rejimine karşı olan muhalif grup genel itibarıyla yapılması düşünülen rejim değişikliklerinin aceleye getirildiği ve üzerinde tartışılmayarak dikte edildiği görüşü üzerinde birleşiyor ve muhalifliklerini bu ana çerçeveye oturtmaya çalışıyordu. İstanbul gazetelerinde üzerinde çok durulan bir diğer muhalefet konusu ise “Türkiye’de oluşturulacak olan Cumhuriyet’le birlikte hangi sistem kabul edilecekti? Fransız modeli mi yoksa Amerika’nın başkanlık sistemi mi benimsenecekti?” karmaşasıydı. Diğer bir soru da Cumhurbaşkanı seçilecek kişide meclis ve parti başkanlığının devam edip etmeyeceği mevzusu⁷¹.

Yine, 23 Ekim 1923 günü “Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kafesi Ağır Basacak”⁷² adlı bir yazı kaleme alınır ve Cumhuriyetçiler ile Cumhuriyet karşıtları bir terazinin iki tarafında iki karşıt grup olarak karikatürize edilir; ancak yazıyı kaleme alan kişinin adı bu gazetede belirtilmez. Yazıda Cumhuriyet mevzusu ile alakalı birçok dedikoduya yer verilerek istasyon binasında yapılan görüşmelere atıfta bulunulur. Ayrıca, Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan bu imzasız yazıda, halk fırkasında siyasal bağlamda bir takım karışıklıkların meydana geleceği belirtilerek, fırkada Cumhuriyet’i savunanlar (Cumhuriyetçiler) ve Cumhuriyet karşıtları (Lâ-Cumhuriyetçiler) şeklinde iki esaslı grubun olduğu; Cumhuriyetçilerin içinde ise kendi aralarında üçe ayrılmış Amerikanvari-Fransızvari ve Türkiye tarzı olmak üzere değişik grupların olduğu üzerinde durulur⁷³. Cumhuriyet karşıtı olarak nitelenen Lâ-Cumhuriyetçilerin ise İttihatçılar ve Hâkimiyet-i Milliyetçiler olmak üzere iki farklı zümre teşkil ettiğine dikkat çekilir⁷⁴.

67 Halim Demir, *a.g.e.*, s.124.

68 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.437.

69 Mazhar Müfit, bir gün Anadolu lokantasında yemek yerken bu gazeteciye rastlamış ve gazeteci Mazhar Müfit’i tebrik ederek Cumhuriyet’i ilan ediyormuşsunuz diyerek Mustafa Kemal’le yaptığı mülakatı anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s.595.

70 Hasan Türker, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, *Toplumsal Tarih*, C.10, S.59, Kasım 1998, s.8.

71 Hasan Türker, *a.g.m.*, s.8.

72 *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

73 *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

74 *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da Cumhuriyet'e muhalif olan grup susmadı ve Cumhuriyet aleyhine olan düşüncelerini gazete köşelerinde dile getirdi. Cumhuriyet ilan edilmeden önce Cumhuriyet aleyhinde birçok yazı yazan Velit Ebüzziya, ilanın ardından karşı düşüncelerini devam ettirerek "*Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri de Düzeltilecek Misiniz*" başlıklı yazısıyla Cumhuriyet'in ilanında önemli görev alan Ağaoğlu Ahmed'e ve Celal Nuri'ye olan karşı duruşunu sakınmadan dile getiriyordu⁷⁵. Velit Ebüzziya'nın yukarıda bahsettiğimiz yazısı şu şekilde bitiyordu:

*"Bu memleketin bugün havassın da, avâmın da yegâne temennisi artık şu dırılıtlı, dedikodulu, üzüntülü şekl-i hükümet tebdili devresine hitam verilerek cidden menâfi-i mülk ü millete hâdim işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilan edilen Cumhuriyet'in erkan ve mensûbini bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine 'öyle ise Cumhuriyetiniz mübarek olsun efendiler!' deriz"*⁷⁶.

Mustafa Kemal Nutuk'unda Velit Ebüzziya'nın Cumhuriyet'i benimsemediğini ve Cumhuriyet'le hiçbir ilgisinin bulunmadığını yazar. Yukarıda sözü edilen yazılarının da bu çıkarıma dayanak olduğunu vurgular⁷⁷. Cumhuriyet'in ilanını takiben muhalif İstanbul basınında Tevhid-i Efkâr gazetesi hariç diğer gazeteler ve onların yazarları -direk olarak Cumhuriyet'e muhalif olmamakla birlikte- yapılış tarzına tam manasıyla karşı çıktılar ve bu surette hem Ankara'ya karşı olan Rauf Bey'e hem de Halife Abdülmecit'e etki ederek onları ön plana çıkaran bir yayın politikası yolunu seçtiler⁷⁸. Daha sonra bu muhalif hareketler hilafet konusu üzerinde şekillenecek ve bu konuda da çeşitli tartışmalar yaşanacaktır.

Cumhuriyet'in ilan edileceği konusunda çeşitli gazetelerin ve meşhur Paşaların iddia ettiği gibi, ilan gizli olarak gerçekleştirilmemiştir. Cumhuriyet'in ilan olunacağı konusu 23 Eylül'de basına duyurulmuş ve ilanın gerçekleştiği tarihe kadar hem İstanbul hem de Anadolu basınında sürekli olarak ele alınarak konu üzerinde tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Trabzon'da İstikbal Gazetesi 27 Eylül'den itibaren bu konuyu devamlı surette işlemiştir. İstanbul gazetelerinde ise 24 Eylül'den itibaren konu hakkında makaleler ve haberlerle mevzuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Tanin, İkdam, Tevhid-i Efkâr, Vatan, Vazife gibi İstanbul'da yayınlanan gazetelerde Cumhuriyet konusu çeşitli makaleler ve röportajlarla sürekli tartışma konusu edilerek gündemde tutulmuştur. Özellikle Tanin ve Tevhid-i Efkâr yukarıda da değindiğimiz üzere Cumhuriyet aleyhine propaganda yapmışlardır⁷⁹.

75 Hasan Türker, "İlanından Sonra Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.10, S.60, Aralık-1998, s.42.

76 Yücel Demirel, "İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.2, S.10, Ekim-1994, s.6; ayrıca bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.553.

77 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.553.

78 Hasan Türker, *a.g.m.*, s.45. cumhuriyet rejimi konusunda basında çıkan ve Cumhuriyet rejimini savunan haberler ve makaleler için bkz: Ramazan Tosun, "Cumhuriyet'in İlanında Kamuoyu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, S.12, Bahar/2002, s.s.99-107.

79 Ayrıntılı bilgi için bkz: Yücel Özkaya, "Cumhuriyet'in İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Cumhuriyet'in 80. Yıl Özel Sayısı), S.56, C.XIX, Temmuz/2003, çşt. syf.

3. Kazım Karabekir Paşa ve Cumhuriyet Rejimi

Cumhuriyet rejiminin Türkiye’de benimsendiği bu dönemde, Batı dünyasında bile Cumhuriyet rejimi ile yönetilen devlet sayısı parmakla gösterilebilecek kadar azdır. Bu yüzden Türkiye Devleti’nin bu rejimi benimsemiş olması gerçekten dönemin dünya konjonktürüne göre çok zor bir iştir. Üstelik Türkiye’de, “meşrutiyetçi, mukaddesatçı, şeriatçı” ve daha da vahimi bazı “ulusçular” için dahi Cumhuriyet tasavvur edilecek bir uygulama olarak görülmemekle birlikte “kızılık” olarak algılanıyordu⁸⁰. Bunların yanı sıra bazı gazetelerde de (Örneğin; Tanin, Vatan ve Tevhit Gazeteleri) Cumhuriyet rejimi hakkında muhalif yazılar yayınlanıyor ve tenkitler yapılıyordu. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Milli Mücadele içerisinde en önemli görevlerde bulunmuş liderler de Cumhuriyet’in kendilerinden habersiz ilan edildiği görüşünü öne sürerek bir takım muhalif beyanatlarda bulunmuşlardı.

Cumhuriyet’in ilanı konusunda Mustafa Kemal’e kızan ve yapılanın yanlış bir tutum olduğunu değerlendiren bir diğer kişi de Kazım Karabekir Paşa’dır. Paşa’nın Mustafa Kemal’le dostluğu II. Meşrutiyet dönemine kadar geriye götürülebilir. İlerleyen zaman dilimleri içerisinde de iki ünlü Paşa’nın araları daha da iyi olacak ve bu, büyük bir dostluğa dönüşecektir. Öyle ki Mustafa Kemal Şişli’deki evinde Milli Mücadele’yi başlatmak gibi bir vatan müdafaasına giriştiğinde ona en büyük desteklerden biri de Kazım Karabekir Paşa’dan gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkmasını takiben Erzurum’da gerçekleştirdiği Kongre’nin icra edilmesindeki en büyük paya sahip kişilerden birisi de yine Kazım Karabekir Paşa’dır. Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’da ordu müfettişliğinden ve askerliğinden istifasının ardından, en samimi arkadaşları dahi rütbeleri kaybedilmiş Mustafa Kemal’in yanında olmaktan çekince duyarken Kazım Karabekir Paşa: “Kumandamda bulunan zabitin ve efradın hürmet ve tanzimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız... Emrinizdeyim, Paşam..”⁸¹ sözleriyle Mustafa Kemal’in sonuna kadar arkasında olduğunu belirtmiştir.

Kazım Karabekir Paşa’nın Mustafa Kemal’e gösterdiği bu dostluk örneği, aynı şekilde Mustafa Kemal tarafından da Kazım Karabekir Paşa’ya karşı gösterilmiştir. 22 Ocak 1921 tarihinde Birinci Meclis’in bir gizli oturumunda yapılan görüşmeler sırasında Mustafa Kemal’in Kazım Karabekir Paşa’yı nasıl koruduğu ve arkasında durduğu açıkça görülür. Bu gizli görüşmelerde Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları tarafından Kazım Karabekir Paşa’ya Doğu’da uygulamaya koyduğu teşebbüsler ile ilgili suçlamalar yöneltilmiştir. Bu suçlamalarda özellikle üzerinde durulan iki konu vardır ki bunlardan bir tanesi Ermeni Hareketi sırasında çok fazla kayıp verildiği meselesidir. Diğer konu ise, Doğu’da Kazım Karabekir önderliğinde Komünizm’e hoşgörülü yaklaşıldığı ve bu konuda taviz verildiği savı olmuştur. Kazım Karabekir Paşa’ya karşı yapılan bu suçlamalara daha fazla dayanamayan Mustafa Kemal arkadaşını savunma gereksinimi hissetmiş ve suçlamaları yapanlara karşı, savlarının doğru olmadığını belirterek şunları söylemiştir:

80 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz: Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2008, s.509.

81 Yaşar Semiz, “Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya, 1997, s.195.

“...Hüseyin Avni Bey biraderimiz gayet mühim bir konuya temas ettiler ki bunun hakkında hiçbir söz söylemek istemiyorum. Fakat kendileri temas ettiği için heyet-i ali'nizden zihinler karışmış olanlar bulunabileceği için bir iki kelime izah etmek istiyorum. Bir defa Kazım Karabekir Paşa'yı içimizden tanıyanlar ve tanımayanlar vardır. Paşa gayet zeki, ahlaklı, namuslu, fevkalade haluk, namuskâr bir adamdır. Bunların fevkinde hasletleri vardır ki ilk temasa geldiği vakit Hüseyin Avni Bey anlayamaz..”⁸².

İki Paşa'nın birbirlerini yukarıda bahsettiğimiz şekilde savunuyor ve kolluyor olmaları, birbirleri arasındaki dostluk ve arkadaşlığın da derecesini ortaya koyar. Ancak iki Paşa'nın nasıl olurda bunca dostluk arka planına sahip olmalarına karşın, bu dostluklarının dargınlığa dönüştüğü sorusu akli bir hayli karıştırır. İki Paşa arasındaki ayrılıkları ve anlaşmazlıkları açıklarken en önemli görülen hususları dört noktada belirtmek mümkündür. İlk olarak sayabileceğimiz neden, milli mücadele yıllarında ortaya çıkmıştır, ancak ülkenin diğer sorunları yanında küçük kalan ve o zaman için sorun teşkil etmeyen bu olaylar çok da dikkate alınmamıştır. İkinci olarak, Paşaların arasındaki iletişim eksikliğidir. Bu iletişim eksikliğini var etmeye çalışan kişiler de mevcuttur. Üçüncü olarak, Paşalar arasındaki duygusal yaklaşımlar sayılabilir. Son olarak ise, devrim mantığının her iki Paşa tarafından da farklı kavranılmış olmasıdır⁸³.

Yukarıda saydığımız tüm nedenler, kendini Cumhuriyet'in ilanı esnasında göstermiş ve Paşalar arasında yaşanan dargınlıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı konusunda Kazım Karabekir Paşa'nın haberdar edilmemiş olması buna örnek olarak gösterilebilir. Kazım Karabekir, Cumhuriyet'in ilan edilmesini yüz bir pare top atışı yapıldığı sırada Trabzon'da, Trabzon Mevki Komutanı Kazım Orbay'dan öğrenmiş ve top atışı için “neden bana sormadınız” şeklinde serzenişte bulunmuştur⁸⁴. Ayrıca, Cumhuriyet'in ilan edileceğinden Trabzon Valisi Hazım Bey'in de haberi yoktur. Karabekir Cumhuriyet'in ilanının kendisinden habersiz yapılması konusuna hem “şaşırmış” hem de “kırlmıştır”. Karabekir duygularını şöyle belirtir: “Ben hem mebus hem de bir ordu kumandanı olduğum halde bana da kimse bir şey bildirmemişti. Bu vaziyet haklı olarak halkı da orduyu da telaş ve endişeye düşürdü. Daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim zatlar benden bu şeklin manasını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyet'in ilanını ertesi günü dahi kutlayamadık”⁸⁵. Kazım Karabekir Paşa, Cumhuriyet'in ilanı konusunda kendisine ve arkadaşlarına yapılan bu durumu tenkit ederek eleştirilerini şu şekilde dile getirir:

“İstiklal Harbi'nin tehlikeli günlerinde sonuna kadar feragat, fedakâr arkadaşlarının rey ve irşadına ihtiyaç gösteren M. Kemal Paşa, artık muzaffer bir başkomutan sıfatıyla maiyet komutanlarına Cumhuriyet'i dikte ettirmiştir. Eski arkadaşlarının rakip olabileceği endişesi ile sui şahsiyetler icadı da lazım gelmişti; bunun için eski arkadaşlarını kötölemek lazımdı. Bunu da hakkıyla yapmıştır”⁸⁶.

82 Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'yla ilgili yaptığı gizli oturum konuşmasının tamamı için bkz: Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları/411, Ankara, 1992, s.s.446-459; yine bkz: Yaşar Semiz, *a.g.m.*, s.197.

83 Yaşar Semiz, *a.g.m.*, s.200.

84 Ayrıntılı bilgi için bkz: Falih Rifki Atay, *a.g.e.*, s.415.

85 *Kazım Karabekir Anlatıyor*, (Haz: Uğur Mumcu), Yekın Yay., İstanbul, 1993, s.109.

86 *A.g.e.*, s.111.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin kendisinden habersiz gerçekleştirilmesi nedeniyle kırıngılık yaşayan Kazım Karabekir'in, bu duygusunu günlüklerinden de çıkarmak mümkündür. Kazım Karabekir Paşa 29 Ekim 1923 Pazartesi günü günlüğüne sadece şu notu yazmakla yetinmiştir: *"Ankara'da dün akşam Cumhuriyet ilan edilmiş.."*⁸⁷. Kazım Karabekir günlüğünde Türkiye için en önemli günü sadece bu sözlerle kaleme almıştır. Paşa, 30 Ekim 1923 Salı günü günlüğüne ise, Fevzi Paşa'nın telgrafıyla öğrendiği, Gazi Paşa'nın 158 rey ile Reiscumhur olduğunu yazıyordu⁸⁸. Paşa, 31 Ekim 1923 Çarşamba günü notunda ise şunları belirtiyordu: *"Sabahleyin 100 pare top Cumhuriyet'i tebcil etti. Hükümet avlusunda Cumhuriyet tesit etti. Bir bölük asker, mektep çocukları ve heyet-i hükümet. Yalnız dua oldu. Vali Bey'e Belediye Reisi demiş ki belki aksi nutuk söyleyecek de olur. Vali Bey de münasip görmüş. Hükümetin berbat örümcek ve kirliliğini Vali Bey'e gösterdim"*⁸⁹. Paşa'nın kaleminden de anlaşıldığı üzere, Cumhuriyet'in Paşa'nın nezdinde pek de heyecanla karşılanmadığı görülüyor. Bu, Paşa'nın Cumhuriyet rejimine karşı olmasından değil de, süreçten uzak kalmasından kaynaklanan bir durum olarak yorumlanabilir.

Daha önce de değindiğimiz üzere; Kazım Karabekir'den ayrı olarak, en büyük tepkiyi gösterenlerden biri Rauf Bey'di. Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanı üzerine gazetelere verdiği olumsuz demeçler⁹⁰, Meclis'te birçok tartışmaya neden olacak ve Rauf Bey kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu Meclis'e ve kamuoyuna anlatmakta güçlük çekecektir. Rauf Bey'in muhalif tavrı Ankara tarafından hoş karşılanmayacak ve Rauf Bey gericilik gibi söylemlerle karşı karşıya kalacaktır. Rauf Bey'e destek ise bu dönemde Karabekir Paşa'dan gelir. İstanbul'dan Ankara'ya dönen Rauf Bey'i; Kazım Karabekir, Refet ve Ali Fuat Paşalarla birlikte kalabalık bir öğrenci grubu uğurlar. Kazım Karabekir Rauf Bey'i uğurlarken *"Ben Cumhuriyet'e taraf olmakla beraber, şahsi yönetime de tamamen karşıyım"* diyecek ve Rauf Bey'in yanında olduğunu belirtecektir⁹¹.

Cumhuriyet'in ilanı ertesinde yaşanan tüm tartışmalara ve karşı duruşlara bakıldığında bu olayların genel itibarıyla Cumhuriyet'in erken ilan edilmekte olduğu, bu konunun yeterince tartışılmadan kabulüne gidilmeye çalışıldığı üzerinedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere Cumhuriyet'in ilanı aceleye getirilmiş bir mevzu olmamıştır. Cumhuriyet'in ilan olunacağı düşünceleri aylar öncesinden gazetelere yansımış ve bu konuda birçok gazetede neşriyatlar yapılarak tartışmaya sunulmuştur. Meclis içerisinde de Cumhuriyet'in ilan edileceği sırada tartışmaların ve görüşmelerin yeterince yapılmadığı öne sürülür. Ancak dönemin zabıt cerideleri incelendiğinde ve tartışmalara bakıldığında bunun hiç de azımsanacak bir vaziyette olmadığı görülür. Fakat bazı çevreler yine de bu görüşmeleri az bulur. Ali Fuat Paşa'nın aktardığına göre Mustafa Kemal, Rauf Bey'e, bu konu hakkında şu şekilde cevap vermiştir:

87 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.882.

88 *A.g.e.*, s.883.

89 *A.g.e.*, s.883.

90 Hüseyin Rauf Bey kendisi gibi aynı düşünceleri besleyen Vatan gazetesi sahibi ve baş yazarı Ahmed Emin'e ve Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve aynı zamanda başyazarı olan VelidEbüzziya ile Refet Paşa'nın Kalamuş'taki evinde mülakat verir. Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili Rauf Bey'in yaptığı konuşmalar bu iki gazete sahibinin gazetelerinde yayımlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Türker, *a.g.m.*, s.43.

91 Süleyman Yeşilyurt, *Atatürk-Karabekir Kavgası (Zirvedekiler ve Unutulular)*, Kültür Sanat Yay., Ankara, 2005, s.s.251-252.

“Gazi, Cumhuriyet’in ilanında emrivakii neden istediğini, buna neden zaruret olduğunu anlattı ve şu izahatı verdi: ‘İhtisas heyetlerinden başka, Mebus Ağaoğlu Ahmet, Yunus Nadi, Celal Nuri, Ziya Gökalp Beylerden Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilatı Esasiesi hakkında birer proje hazırlamalarını istemiştim. Bunlar projelerini hazırlayıp bana vermişlerdi. Bu projeleri çok uzun ve mufassal buldum. Yapılacak mücadelenin günlerce, haftalarca uzaması, bu yüzden Cumhuriyet’in ilanının bir karışıklığa gelmesi mümkündü. Bu sebeple emrivakii tercih ettim. Mevcut Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerini Cumhuriyet esasına göre tadil ve birkaç madde ilave etmek suretiyle bizzat hazırladım. Meclise kabul ettirebilmek için teşebbüse geçtim”⁹².

Mustafa Kemal’in yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı üzere O, Cumhuriyet tartışmalarının çok fazla uzaması taraftarı değildir. Çünkü Meclis’te yaşanacak herhangi bir karışıklık ve siyasi kaos toplum üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek ve bu durum Cumhuriyet’in ilanının uzamasına neden olacaktır. Yapılması gereken tartışmalar zaten daha önce gazetelerde köşe yazarları tarafından uzun uzadıya yapılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet’in ilan olunacağından her kesimin haberi vardı. Halk da bu süreci yakından takip ederek Cumhuriyet mevzusunda herhangi bir muhalif kesimin etkisinde kalmadı ve bu rejimi benimseyeceği konusundaki tutumunu muhalif hareketlere katılmayarak gösterdi. Bu yüzden Mustafa Kemal, Cumhuriyet’in ilanı konusunda Meclis’te günler alan görüşmeler yapılmasının gereksiz olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ertesinde ise, atılması gereken yeni bir adım ortaya çıkacaktır. Bu da basınun bir kısmının bir süre sonra Cumhuriyet yönetimine karşı Halife’yi destekleyip onu göreve çağırmasıyla tamamen gündeme gelecektir. Halife’ye siyasi anlamda görev verme yönelimi, beraberinde Halife’nin de bu havaya girmesini sağlayacak, sonuç olarak Halifelik’in tamamen Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkisinin sona erdirilmesi girişimi hızlanmış olacaktır⁹³.

92 Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.21.

93 Yücel Özkaya, *a.g.m.*, çst. syf.

Sonuç

Cumhuriyet Türkiye’de, Batılı Devletlere nazaran daha geç uygulamaya konmuş bir yönetim biçimi olmasına karşın; Doğu’nun bir ayağı da Batı’ya bakan bir devleti olarak burada hayata geçmesi, üzerinde kafa yorulması gereken ve diğer Doğulu Devletler tarafından da örnek alınması gereken bir dönüşümdür. Halen Abdülhamit’in İstibdat yönetimine benzer bir rejimle yönetilen bu devletler, Türkiye’nin 89 yıl önce gerçekleştirdiği devrimleri yaratabilmiş değiller. Doğu’ya uzanan bir bakış açısıyla konu ele alındığında Türkiye’nin ne kadar ileri düzeylere ulaştığı görülebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yönümüzü Batı’ya çevirdiğimizde aynı kaniya varamamakla karşı karşıya kalırız. Yüzyıllar boyunca tek bir hanedanın yönetimi altında kalarak, zorba yönetimlerin altında ezilmiş bir halkı, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak gayesiyle yola çıkanlar; içlerindeki umut, çalışkanlık ve özveri ile devrimleri gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet rejimini nasıl kurdukları, nelerle mücadele etmek zorunda kaldıkları oldukça aşikar. Nitelikli ve içi dolu bir rejim yaratma gayesiyle yola çıkan bu devrimci insanlar; aynı devrimci duruşu sonraki kuşaklardan da beklemiş ve bırakılan mirası (Cumhuriyet) koruyacak ve yükseltecek kişiler olarak yeni kuşaklara emanet etmişlerdir. Cumhuriyet’in demokrasiyle bütünleştiğinde, Demokrasi’ye uygun haklar ve kazanımlar ortaya koyduğunda gerçek manasına ulaşacağını belirten Mustafa Kemal Atatürk de; demokratik bir yönetim biçiminin en güzel dışavurumlarından biri olan Çok Partili Sistemi ülkede var etmeye çalışmıştır. Cumhuriyet rejiminin dahi bin bir zorluklarla hayata geçirildiği bu dönemde, elbette ki çok partili sistemi yaşatmak kolay olmadı. Her şeye rağmen ülkede çok partili düzen denemeleri ortaya konmaya çalışıldı, fakat rejim olgunlaşma dönemine ulaşmadığı için bu atılımlar kısa süreli oldu.

Tek Partili dönemde iki kez denenmiş olan çok partili demokratik sistem, ancak 1946’da hayata geçirilmiş ve Cumhuriyet’in emanet edildiği yeni kuşak, atalarının mirasını ileriye taşıyabilme yetisini ortaya koyabilmiştir. Bu çalışma, Cumhuriyet rejiminin Türkiye’de nasıl uygulamaya konulduğu konusunu açıklamakla birlikte; asıl önemle vurgulamak istediği, bir takım dava arkadaşlarının bu konuda yol ayrımına girdiği vurgusunu yapmaktı. Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa ve Rauf (Orbay) Bey ekseninde ele aldığımız bu ayrışmalar, konunun özünü teşkil etmişti. Vatan savunması uğruna canlarını feda etmekten çekinmeyen ve Türk tarihi açısından önemleri tartışma konusu dahi olamayacak bu kişiler, devrim gündeme geldiğinde Mustafa Kemal kadar atılgan olamamış ve devrimden ziyade evrim yoluyla toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yaşanması taraftarı olmuşlardır. Liderler arasında yaşanan tartışmaların ve dargınlıkların altında yatan asıl neden de bu olsa gerekir.

Paşalar arasında Cumhuriyet rejiminin ortaya konuş şekliyle meydana gelen tüm tartışmalar; Cumhuriyet’in ilanını takiben gerçekleştirilen Hilafet’in Kaldırılması sürecinde de yaşanmış ve konu uzun tartışmalara neden olmuştur. Devrimlerin gerçekleştiği bu dönemde, devrimler gerçekleştikçe Paşaların arasındaki mesafe daha da arttı. Yaşanan bu ayrışmalar ve ortaya konan muhalif duruş bir takım Paşaların rejime ve Mustafa Kemal’e karşı duruşlarından dolayı yargılanmalarının da sebebi olacaktır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:2, İ:130, 1.11.1338.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

II. Gazeteler

Tevhid-i Efkar

III. Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu

İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Toplumsal Tarih

Türkiyat Araştırmaları Dergisi

IV. Kitaplar ve Makaleler

AFETİNAN, A., *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yay., Ankara, 2010.

ARI, Kemal, *Türk Devrim Tarihi I –Temelleri, Gelişimi ve Oluşumu-*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk: 1919-1927*, AAM Yay., Ankara, 2006.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Der: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

BAYSAN, M. Galip, *Türkiye'de Demokrasi'nin Kuruluşunda Ordunun Rolü (İkinci Kitap: 1918-1950)*, Üniversiteliler Ofset, İzmir, 2003.

BENGİ, Hilmi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, AAM Yay., Ankara, 2000.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

- CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete, C.1-II*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2011.
- DEMİR, Halim, *Milli Mücadele (Kuvayı Milliye - İttihatçılar ve Muhalifler)*, Ozan Yay., İstanbul, 2008.
- DEMİRBAŞ, Osman, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", *İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.8, 4/2005.
- DEMİREL, Yücel, "İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.2, S.10, Ekim/1994.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
- Edirne Mebusu Mehmet Şeref, *Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi*, (Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.
- ENGİN, Vahdettin, *Hesaplaşma -Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti-*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.
- ERASLAN, Cezmi, "Cumhuriyetin İlanı", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AAM Yay., Ankara, 2009.
- Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, (Haz: Osman Okyar, Mehmet Seyiddanloğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
- GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.56, C.XIX, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı, Temmuz/2003.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa, 2007.
- GÜRBÜZ, A. Cenani, *Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyanlar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2006.
- KANDEMİR, Feridun, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965.
- KANDEMİR, Feridun, *Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İyüzü*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009.
- KARABEKİR, Kazım, *Günlükler 1906-1948, 2. Cilt*, (Haz: Yücel Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.
- Kazım Karabekir Anlatıyor*, (Haz: Uğur Mumcu), Tekin Yay., İstanbul, 1993.
- KİLİ, Suna - Gözübüyük, Şeref, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

- KİNROSS, Lord, *Atatürk -Bir Millet'in Yeniden Doğuşu-*, (Çev: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2007.
- Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, AAM Yay., Ankara, 2007.
- ODYAKMAZ, Zehra - Kaymak, Ümit - Ercan, İsmail, *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, İkinci Sayfa Yay., İstanbul, 2006.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni -Siyasi Hatıralarım-*, C.2, Emre Yay., İstanbul, 1993.
- ÖZALP, Kazım - Özalp, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1994.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÖZEK, Çetin, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, Gerçek Yay., İstanbul, 1968.
- ÖZKAYA, Yücel, "Cumhuriyet'in İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Cumhuriyet'in 80. Yıl Özel Sayısı), S.56, C.XIX, Temmuz/2003.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları/411, Ankara, 1992.
- SEMİZ, Yaşar, "Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya, 1997, (s.s.191-209).
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006.
- SOYDAN, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, (Haz: Necdet Bilgi), Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,t.y.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.
- TOSUN, Ramazan, "Cumhuriyet'in İlanında Kamuoyu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, S.12, Bahar/2002, (s.s.99-107).
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yay., Ankara, 2003.
- TÜRKER, Hasan, "İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.10, S.59, Kasım/1998.
- TÜRKER, Hasan, "İlanından Sonra Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.10, S.60, Aralık/1998.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, (Haz: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000.
- YARALI, Sedat, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Demokratikleşme Hareketleri", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2003, (s.s.217-226).

YEŞİLYURT, Süleyman, *Atatürk-Karabekir Kavgası (Zirvedekiler ve Unutulanlar)*, Kültür Sanat Yay., Ankara, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2008.